

Foucault'nun İktidar Sorunsallaştırmasında Hukuk ve Haklar^a

Ferda Yıldırım^{b, c}

Özet

Bu çalışmada Michel Foucault'nun iktidar sorunsallaştırması bağlamında hukuk ve haklar tartışması yürütülmektedir. Foucault özellikle ilk dönem teorik çalışmalarında hukuk ve insan haklarını iktidar pratikleri çerçevesinde eleştirir. Bu kapsamda öznenin üretildiği hakikat rejimlerine ve iktidar düzeneklerine dikkat çeker. Son dönem politik söylemlerinde ise insan hakları mücadelesinin önemine değinir. Bu çalışma, Foucault'nun ilk dönemiyle son dönemi arasında radikal bir kopuş olmadığını savunmakta; düşünürün hukuk ve insan haklarına olumlu yaklaşmasının onun genel düşünceleriyle çelişmediğini iddia etmektedir. Foucault düşüncesinde haklar, aşkın bir güç dolayısıyla insanlara bahşedilmiş unsurlar olmadığı gibi, doğuştan sahip olunan metafizik kesinlikler de değildir. Haklar belirli bir insan doğası ya da insanlık fikrine dayanmayan, stratejik uygulamalarda varlık ve etkileşim kazanan performatif karakterli politik pratiklerdir.

Anahtar Kelimeler

İktidar
Özne
Hukuk
Haklar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi:07.08.2023

Yayın Tarihi:27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1339116

Law and Rights in Foucault's Problematization of Power

Abstract

This study discusses law and rights in the context of Michel Foucault's problematization of power. Foucault, especially in his early theoretical works, criticizes law and human rights within the framework of power practices. In this context, he draws attention to the regimes of truth and power mechanisms in which the subject is produced. In his late political discourses, he emphasizes the importance of the struggle for human rights. This study argues that there is no radical rupture between Foucault's early and late period and claims that his positive approach to law and human rights does not contradict his general thoughts. In Foucault's thought, rights are not elements bestowed on human beings through a transcendent power, nor are they metaphysical certainties that one is born with. Rights are political practices of performative character that are not based on a particular idea of human nature or humanity, but rather come into being and interact in strategic practices.

Keywords

Power
Subject
Law
Rights

About Article

Received: 07.08.2023

Published: 27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1339116

^a Bu çalışma, yazarın "Çağdaş Politika Felsefesinde İnsan Hakları Tartışmaları: Ronald Dworkin, Jürgen Habermas, Michel Foucault" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

^b ferdayildirim@artuklu.edu.tr

^c Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mardin, ORCID: 0000-0003-3832-8848.

Giriş

Foucault kavramların 'ne'liğine yönelik bir soruşturmada daha çok bu kavramların ne tür ilişkilerde açığa çıktığına, eş deyişle 'nasıl'lığına odaklanır. Kavramsallaştırma çabalarını belirli somut bağlamlara yerleştirmemize imkân tanıyan tarihsel koşulların izlerinin sürülmesi gerektiğini ifade eden düşünürün göre, şu anki koşullara ilişkin tarihsel bir bilince ihtiyaç vardır. Öznenin kurulduğu tarihsel koşulları iktidar pratikleri temelinde tartışmaya açan Foucault'nun kaygısı özne ve öznellik gibi kavramların düz anlamda tarihsel bir analizini yapmak değil, bireylerin özneye dönüştürülme kiplerinin/süreçlerinin çok yönlü bir analizini sunmaktır. Düşünür, hukuk ve haklar konusunu da bu analiz çerçevesinde tartışmaya açar. Foucault kendi eserlerinin bütünlüklü bir sistem kurma amacı taşımadığını ifade eder ki düşünürün yazılarında bu amacı taşımadığını rahatlıkla görebiliriz. Onun ilgisi daha ziyade az önce değindiğimiz gibi bireylerin özneye dönüştürülme süreçlerini analiz etmektir. Bu nedenle Foucault'nun hukuk ve haklar konusuna da sistemli bir teori geliştirmek adına değil, iktidar ilişkileri ve hakikat söylemleri/rejimleri temelinde özne sorununu gündeme getirmek adına yöneldiğini söyleyebiliriz.

Foucault ilk dönem teorik çalışmalarında hukuk ve insan haklarını bilgi-iktidar-hakikat ilişkisi çerçevesinde eleştiren bir tutuma sahiptir. Ancak özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren dile getirdiği etik-politik düşünceleriyle insan haklarını olumlayan bir tutum benimsemiştir. Bu durum her ne kadar düşünürün ilk dönem teorik çalışmaları ile son dönem politik düşünceleri arasında radikal bir kopuş olduğu iddialarına neden olsa da, bu iddialar hızlı biçimde kabul edilmemelidir. Foucault'nun sadece haklar konusunda değil, izlediği metodoloji konusunda da radikal bir kopuş ya da dönüşüm yaşadığı iddialarına rastlarız. Foucault *Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Kelimeler ve Şeyler*, *Bilginin Arkeolojisi* eserlerinde arkeoloji metodunu kullanarak daha ziyade bilgiyi sorunsallaştırır. Daha sonra kaleme aldığı çalışmalarından olan *Hapishanenin Doğuşu* ile *Cinselliğin Tarihi*'nin ilk kitabı olan *Bilme İstenci*'nde jeneolojiye yönelir ve daha ziyade iktidarı sorunsallaştırır. *Cinselliğin Tarihi*'nin ikinci cildi olan *Hazların Kullanımı* ile üçüncü cildi olan *Kendilik Kaygısı*'nda ise etik bir çözümleme yapar. Kanaatimizce Foucault'nun metodolojisindeki bu geçişin radikal bir kopuş ya da radikal bir dönüş olarak yorumlanmasının nedeni, düşünürün çalışmalarını sistematik bir çerçevede sunmuyor olmasıdır. Bu nedenle bu metodolojiler arasındaki geçişleri radikal bir kopuş olarak okumak yerine, düşünürün felsefi sisteminde birbiriyle ilişkili düzeyde konumlandırmak daha uygun bir yaklaşım biçimi olabilir. Benzer bir yaklaşımı insan hakları sorunu için de düşünmemiz mümkündür. Düşünür gerek hukuku gerekse haklar sorununu ilk dönem çalışmalarını dışarıda bırakmayacak bir şekilde olumlar. Bu yazıda ilk olarak Foucault'nun özne ve iktidar ilişkisinde hukuku nasıl konumlandığına değinilecektir. İkinci olarak ise, düşünürün hakları olumsal, stratejik-taktiksel ve performatif pratikler olarak ele aldığı politika anlayışına yer verilecektir.

Özne, İktidar, Hukuk

Foucault, genel geçer bir iktidar tanımlamasına yönelmez, iktidarı karmaşık ilişkiler ağı ya da düzeneği olarak ele alma eğilimi gösterir. Bu perspektiften yaklaşıldığında iktidar ilişkileri, devlet aygıtlarının bireyler üzerinde uyguladığı ilişkilerdir, aile babasının karısı ve çocukları üzerinde uyguladığı ilişkilerdir; doktorun uyguladığı iktidar ya da patronun fabrikasında işçileri üzerinde uyguladığı iktidardır (Foucault, 2019a, s. 162). Düşünürün iktidara yönelik bu analizi onun toplum tasavvurunu da şekillendirmiştir. Foucault'ya göre toplum da farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarların yan yana gelmesi, koordiasyonu ve

hiyerarşisidir (Foucault, 2019b, s. 141). İktidarı bir yapı ya da kurum olarak da tasavvur etmeyen ve onun merkezsiz olduğunu ifade eden düşünürü göre iktidar, bazılarının baştan sahip olduğu bir güç değil; bir toplumda karmaşık stratejik durumlara verilen isimdir (Foucault, 2007, s. 72). Kısacası Foucault iktidarı tanımlamaktan ziyade onun görünür kılındığı ilişki biçimlerine odaklanır. Bu aynı zamanda düşünürün özne kavramına ne şekilde yaklaştığını da ortaya koyar niteliktedir. Foucault, temel ilgisinin iktidardan ziyade özne üzerine olduğunu ve iktidarı özne sorununa eğilmek için sorunsallaştırdığını ifade eder. Dolayısıyla düşünürün iktidar üzerine yaptığı tespitler aynı zamanda öznenin nasıl kurulduğuna yönelik tezler içerir.

Foucault düşüncesinde özne bir yandan iktidarla ilişkili bir kavramken diğer yandan bilgi ve hakikat kavramlarıyla ilişkilidir. "Bilen özne"nin hakikatle girdiği ilişki esasen iktidar tarafından üretilen bir ilişkidir ve bu ilişkide söylemler devreye girer. İktidarın kendi amacına yönelik gerçekleştirdiği eylemlerin arka planını söylemler oluşturur. Foucault'ya göre "iktidar ve bilgi birbirlerine tam da söylem içinde eklenirler (Foucault, 2007, s. 77)." Söylemi genel iktidar mekanizması içinde işleyen bir dizi unsur olarak değerlendiren düşünür, iktidarın bu olaylar dolayımıyla iletilip yönlendirildiğini belirtir. Foucault'nun bilgi-söylem temelinde öznenin nasıl üretildiğine/kurulduğuna yönelik bu tespitleri onun Descartes'ın modern özne anlayışına yönelik eleştirilerinde açık bir biçimde görülür. Descartes felsefesinde düşünen/bilen öznenin karşısına *delinin* yerleştirildiğini ifade eden Foucault, Descartes'ı takip eden Batı rasyonalizminin ortaya koyduğu hakikat rejimine dikkat çeker. Öyle ki bu hakikat rejimi kurumlarla ilişki içerisindedir. Psikoloji ve psikiyatri gibi söylemsel pratiklerle akıl hastaneleri gibi söylemsel olmayan pratiklerin deliliğin şekillenmesinde oynadığı rolü irdeleyen düşünür, bu hakikat rejiminin Kant'tan Husserl'e, oradan da günümüz felsefesine değin farklı parametrelerle sürdürüldüğünü iddia eder. Burada Foucault'nun esasen bir özne teorisi ya da özne felsefesi eleştirisi yaptığını açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla düşünürün sorunsallaştırma kavramı, öznenin üretildiği teorik koşullarla pratik uygulamalar arasında salınan bir hakikat söylemi eleştirisi anlamına gelir. Tüm çalışmalarının ortak nosyonunun sorunsallaştırma olduğunu dile getiren Foucault'ya göre sorunsallaştırma, "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçiminde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür (Foucault, 2019c, ss. 84-85)." Foucault açısından söylemsel pratikler bilgi alanındaki kavramları, teorileri ya da hakikat iddialarını içerirken söylemsel olmayan pratikler ise çeşitli kurumları, politik olayları ve ekonomik süreçleri içerir. Düşünürün kullandığı *dispositif* (düzenek) kavramı tüm bu pratikler bütünü kapsayacak şekilde iktidar sorunsallaştırmasının merkezine yerleşir. Buna göre *dispositif*; söylemleri, pratikleri, kurumları, iktidar tarafından kullanılan uyruklaştırma tekniklerini, mimari düzenlemeleri, bilimsel ifadeleri vb. içeren bir kavram olarak ortaya çıkar (Revel, 2012, ss. 34-36).

Foucault'nun hukuka yönelik düşünceleri de bu pratikler bütünü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Düşünür, tıpkı iktidar kavramında olduğu gibi hukuk kavramı için de mutlak bir tanım yapmaz. Daha ziyade hukukun iktidar ilişkilerine ya da iktidar mekanizmalarına nasıl eklenildiğine odaklanır. Bu doğrultuda hukukun modern öncesi dönemde kendisini yasa şeklinde ortaya koyduğunu ve bu kapsamda öznenin itaat eden konumunda olduğunu ifade eder. Modern sonrası hukukun görünümü ise yasaklayıcı ve zorlayıcı formundan sıyrılarak disipline edici ve düzenleyici bir formda ortaya çıkar. Foucault modern öncesi dönemde hukukun iktidarla özdeşleştirildiğini ifade ederek bu dönemi

hukuki-söylemsel iktidar modeli çerçevesinde tartışmaya açar. Özellikle Thomas Hobbes'un hükümlanlık anlayışı temelinde tartıştığı bu model zaman zaman Hükümlanlık Modeli ya da Leviathan Modeli şeklinde tanımlanır. Foucault'ya göre iktidar, modern öncesi dönemde devralınıp devredilen bir mal ya da somut bir şey olarak tezahür eder (Foucault, 2011, s. 96). Bu modelde iktidar kendisini hukuk formunda somutlaştırır ve öznelardan beklentisi de yasaya koşulsuz şekilde itaat etmeleridir. Toplum sözleşmelerini bu bağlamda ele alan düşünür, bireylerin kendi haklarını bir egemene devrettikleri sözleşmelerin belirli bir "iyi yaşam" ve "adalet" anlayışını dayattığını vurgular. Ona göre doğal haklar söylemi ekseninde özneleşen bireyler, daha sonra devletin ideal oluşumunu açıklamayı hedefler ve böylelikle yasayı iktidarın temel belirtisi kılar (Foucault, 2018, s. 271). Foucault bu tespitleriyle esasen sözleşmecî teorilerde yer alan ve bireylerin doğalarına dayandırılan belirli türden bir rasyonelitenin politikaya eklenmesine itiraz eder. Hükümlanlık modelini her ne kadar Hobbes temelinde ele alsada genel olarak sözleşmecî teorilerin hükümlanlık mantığını muhafaza ettiğini düşünür. Bu bağlamda Jean-Jacques Rousseau'nun genel iradeye – dolayısıyla halk egemenliğine- dayalı toplum sözleşmesi anlayışını da eleştirir. Hobbesçu devlet teorisinde tek tek bireylerin hakları belirli bir egemene devredilirken Rousseau'nun devlet teorisinde bu haklar genel iradeye devredilir. Foucault'ya göre böylesi bir yaklaşımda "kolektif bir hükümlanlık, toplumsal gövde olarak hükümlanlık veya daha doğrusu hükümlanlık olarak bir toplumsal gövdenin nasıl meydana geldiğini" görebiliriz (Foucault, 2018, s. 140). Görüldüğü üzere Foucault, birbirinden farklı temellendirmelere sahip olsalar da toplum sözleşmelerini belirli türden bir hükümlanlık anlayışını yansıttıkları gerekçesiyle eleştirir. Bu nedenle hukuk/yasa, ister egemenin bizzat kendisinde meşrulaştırılsın isterse de genel iradeye dayandırılınsın, yasaya itaat etmeyen öznelardan cezalandırılması ya da toplumdandan dışlanması söz konusudur. Foucault açısından Hobbesçu tasavvurda, egemene itaat üzerinden geliştirilen bir uyruklaştırma söz konusuyken, Rousseau'nun tasavvurunda ise bir tür yönetim ilkesi ya da yönetimsellik¹ söz konusudur. Foucault yönetimselliği Rousseau özelinde tartışmaya açarken, Rousseau'nun ekonomi politikası aile ekonomisinden tüm bir nüfusa kaydırduğuna dikkat çeker. Rousseau'ya göre genel iradenin işlemesi için yurttaşlar topluluğuna sahip olmak ve onları korumak yeterli değildir, onların geçimini sağlamak ve kamunun ihtiyaçlarını gözetmek de gereklidir (Rousseau, 2005, s. 36). Bu nedenle Foucault, Rousseau'nun teorisinin bir yönüyle hükümlanlık modeline, diğer yönüyle yönetimselliğe dayandığını savunur. Düşünürüne göre Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde karşımıza çıkan doğa, sözleşme ve genel irade kavramları hükümlanlığın hukuki ilkesini korurken, aynı zamanda yönetim sanatını niteleyen öğelerin yerini alabilecek genel bir yönetim ilkesini de ortaya koyar (Foucault, 2013, s. 96). Foucault burada esasen on yedinci yüzyılda klasik hâline gelen toplum sözleşmelerinin hükümlanlık ile yönetim sanatını uzalaştırma çabası güttüğünü ve kurucu sözleşmenin bu açıdan yönetim sanatının genel ilkelerini türeten teorik bir matris olarak işlev gördüğünü iddia eder (Foucault, 2011, s. 275).

Foucault'nun modern öncesi döneme dair bu tespitleri bireylerin birer hukuk öznesi olarak nasıl kurulduğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir. Hukuki-söylemsel iktidar, yasalar ve yasaklar yoluyla kendi meşruiyetini temellendirir. Bu baskıcı yapısından dolayı "negatif iktidar" olarak karşımıza çıkan bu modelde yasa koyucu, bireylerin yaşamları ve malları üzerinde hak sahibidir. Foucault'ya göre hükümlanlık her ne kadar yaşam hakkını elinde tutsa da esas niteliğini öldürme hakkı üzerinden elde eder.² Hukukun yasayla/yasaya itaatle özdeşleştiği bu modelde bir anlamda pozitif hukuk tanımının yerleşik olduğunu söylemek mümkündür. Foucault modern dönem hukuk anlayışını ele alırken ise, hukuki-söylemsel iktidar

modelinden farklı olarak, modern hukukun emredici ve yasaklayıcı karakterinin yerini düzenleyici ve disipline edici ilkeye bıraktığını ifade eder. Dolayısıyla modern iktidarın karakteristiği de düzenleyici ve disipline ediciliktir. Bu nedenle düşünür özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendini hukuk toplumu olarak sunan toplumların temel ilkesinin yasa değil, norm olduğunu dile getirir. François Ewald'ın tanımından hareketle diyebiliriz ki norm, disiplinci kurumların birbiriyle ilişkilenerken disiplinler arası hâle gelmesini, bu bağlamda bir disiplin söyleminden diğerine geçişi mümkün kılacak ortak bir dil sağlar (Ewald, 1990, s. 139). Foucault'ya göre normlar bu açıdan hukuk aygıtının bileşenlerini değil; tıp, toplumsal denetimler, psikiyatri ve psikolojiyi araç olarak kullanan başka bir iktidar mekanizmasını ifade eder (Foucault, 2019b, s. 153). Dolayısıyla modern öncesi dönemde birer hukuk öznesi olarak görülen bireyler modern dönemde artık normları içselleştiren bireyler olarak kabul edilir. Bu nedenle hukuk toplumu artık normalleştirilmiş bir toplum olarak belirir. Foucault modern hukukun disipline edici ve düzenleyici stratejilerini tartışırken biyo-iktidar kavramına başvurur. Hukuki-söylemsel iktidar modelinde hükümlerin elinde tuttuğu öldürme hakkı modern dönemde ortadan kalkmış, yaşam merkeze alınmıştır. Eş deyişle ölüm üzerinde hak, yerini yaşam üzerinde iktidara bırakmıştır. Yaşam sorumluluğunu üstlenmiş biyo-iktidarda düzeltici ve düzenleyici mekanizmalara ihtiyaç duyulmuştur (Foucault, 2007, s. 106). Foucault'nun modern öncesi dönemle modern dönem arasında yaptığı ayrımlar ve bu doğrultuda hukuka atfettiği rol literatürde önemli bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların iki farklı iddiaya dayandığını söyleyebiliriz. İlk iddia, Foucault'nun modern dönemde hukuku özellikle biyo-iktidar mekanizmalarına eklenen bir enstrüman olarak yorumladığı ve bu nedenle tamamen dışarıda bıraktığıdır. Alan Hunt'un savunduğu "Defetme Tezi" bu iddiaya dayanır. Bu teze göre Foucault modern öncesi dönemde hukuku iktidarın asli bir unsuru olarak yorumlarken, modern dönemde –her ne kadar hukukla disiplin arasında bir ayırım yapsa da- esasen modern iktidar biçimlerini hukukun yerine geçirmiştir (Hunt, 2010, s. 88; Koloş, 2015, ss. 279-280). İkinci iddia ise, Foucault'nun hukuku her ne kadar iktidar mekanizmalarına eklenen bir unsur olarak yorumlasa da, onu salt böylesi bir araçsallağı indirgemediği ve dolayısıyla hukuku modern dönemde tamamen dışlamadığıdır. Ben Golder ve P. Fitzpatrick bu ikinci iddianın önemli savunucularıdır. Golder ve Fitzpatrick, Foucault'nun öne sürdüğü tezlerden hareketle hukukun birbirine karşıt ancak etkileşim içerisinde olan iki boyut arasında konumlandırılabileceğini iddia ederler. Bunlardan ilki belirli/sınırlı (*determined*) ve kapsanmış (*contained*) bir yapı olarak hukuktur. İkincisi ise şimdiki şartlarda, konumunun dışına ya da ötesine uzanan şeylere yönelik sınırsız (*illimitable*) ve tepkisel (*responsive*) hukuktur (Golder ve Fitzpatrick, 2009, s. 2). Foucault'nun modern dönemde hukuku tamamen defetmediğini düşünen ikiliye göre, hukuk ile disiplin arasında çok yönlü ve dinamik ilişkileri açığa çıkaran bir Foucault okuması yapmak daha aydınlatıcı olacaktır (Golder ve Fitzpatrick, 2009, s. 29). Bir sonraki başlık altındaki tartışmalarda göreceğimiz üzere, bu iddia Foucault'nun insan hakları tartışmaları açısından da geçerlidir. Foucault özellikle 1970'ler sonrası yükselen insan hakları söylemine kayıtsız kalmamış, özcü olmayan ve belirli sabitelere dayanmayan dinamik, stratejik ve performatif bir haklar politliğini onaylamıştır.

Görüldüğü üzere Foucault, iktidarı tarihin belirli dönemlerinde farklı formlarda karşımıza çıkan ancak özneleştirme kipleri açısından temel mantığını sürekli koruyan bir ilişkiler bütünü olarak ele alır. İktidarın modern öncesi dönemde devredilen ve devralınan bir şey ya da bir meta olarak tezahür ettiği teorileri eleştiren düşünür, hem tek bir egemene hem de genel iradeye devredilen haklar söyleminin bu iktidar pratiklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu

vurgular. Özellikle doğal haklarla bezenmiş yasa kavramının, hukuku iktidarın asli unsuru hâline getirdiğinin altını çizer. Biyo-iktidara dayanan modern dönemde ise hukukun disipline edici ve düzenleyici mekanizmaların bir parçası olarak varlığını sürdürdüğüne dikkat çeker. Bu kapsamda hukukun, emredici ve baskıcı yönünün ortadan kalkarak bireyin bedeni, yaşamı ve bir bütün olarak nüfusun yönetimi üzerinden yeni bir pratik elde ettiğini ifade eder. Tüm bu farklılıklara rağmen hukuk-iktidar ilişkisinde açığa çıkan ortak hakikat ise, bireylerin birer özneye dönüştüğüdür. Peki, öznenin iktidar ilişkileri açısından nasıl kurulduğuna odaklanan Foucault'nun sahici bir özgürleşmeyi tamamen dışladığı sonucuna ulaşılabilir mi? Soruyu başka açıdan soracak olursak, Foucault'da öznenin kendi pratiklerine dayanarak kurulduğu bir anlayışa rastlamak mümkün müdür? Bir sonraki başlık altında bu iki soruyu insan hakları tartışmasını içerecek biçimde yanıtlamaya çalışacağız.

Foucault'da İnsan Hakları Politikası

Modern öncesi dönemde doğal haklarla donatılmış özne anlayışını eleştiren Foucault'ya göre, bu dönemde hak kavramı evrensel bir insan anlayışına dayandırılmaktadır. Düşünür, insan haklarının felsefi söylemini açığa çıkaran bu düşünme biçimini çağdaş döneme uzanan hümanizm anlayışında da görmeyi mümkün olduğunu dile getirir. Gerçek anlamda bir hümanizmi on dokuzuncu yüzyılın sonlarına tarihlenen (Foucault, 2011c, s. 32) Foucault, psikolojik, tıbbi, kriminolojik, eğitimle ilgili pratikler aracılığıyla yeni bir insanlık fikrinin normatif bir şekil aldığını ifade eder. İnsanın akli kapasitelerine gönderme yapan hümanizm, akıl sahibi bir varlık olarak insanın hem kendi haklarını hem de başkalarının sahip olduğu hakları belirlediğini iddia ederek bir özneleştirilmeye yol açar. Foucault buna rağmen hak ve özgürlüklerin tümünden görmezden gelinemeyeceğini; yapılması gereken şeyin hak ve özgürlükleri belirli sınırlar içerisinde hapseden bir düşünme pratiğini reddetmek olduğunu savunur (Foucault, 2019d, ss. 101-102). Düşünür burada esasen hakların evrensel bir insan özüne sabitlenemeyeceğini, onların ancak tarihsel-toplumsal gerçeklikte vücut bulan dinamik bir zeminde ele alınabileceğini ima eder. Foucault açısından hümanizmin içerdiği risk, "bize ait etmiş bir biçimini her türlü özgürlük için evrensel bir model olarak sunmasıdır (Foucault, 2019d, s. 102)."

Foucault'nun hümanizmin içerdiği risklere dair bu tespitleri, onun özgürlük anlayışını "kendilik etiği" perspektifinden ele aldığını gösterir. Hümanizmin sunduğu evrensel modele karşı kendilik tekniklerine işaret eden düşünür, özneyi hakikat oyunlarına dâhil eder. Foucault'ya göre etik, "kendi kendisiyle ilişki" anlamına gelir ve özgürlük de bu nedenle kendilik kaygısı ile ilişkilidir. Bu açıdan pozitif özgürlüğü savunan Foucault, öznenin girdiği hakikat oyununda iktidar ilişkilerinin nasıl tersine çevrilebileceğini göstermeye gayret eder. Düşünürü göre iktidar ilişkileri, birbirimiz karşısında stratejik bir durumda bulunduğumuz anlamına gelir (Foucault, 2019e, s. 280). İktidarın olduğu her yerde direnişin de olacağını savunan Foucault'nun özgürlüğü bu nedenle imkânsız bir ideal olarak görmediği sonucuna ulaşabiliriz. İnsan hakları Foucault açısından özgürlüğün zorunlu bir parçası olmasa da, stratejik ilişkilere dâhil edilebilecek pratiklerdir. Yukarıdaki iki sorudan ilkinde (Foucault'nun sahici bir özgürleşmeyi tamamen dışladığı sonucuna ulaşılabilir mi?) dönecek olursak, onun özcü ve evrensel bir insanlık modeli karşısında kendilik etiğinde açığa çıkan ve iktidar ilişkilerinin sınırsız yapısına içkin bir özgürlük anlayışına dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Yine ikinci soruya (Foucault'da öznenin kendi pratiklerine dayanarak kurulduğu bir anlayışa rastlamak mümkün müdür?) dönecek olursak, Foucault'nun, öznenin içerisinde yer aldığı hakikat oyunlarında kendini oluşturma pratiklerini elde edebileceği iddiasında olduğunu

söyleyebiliriz. Düşünüre göre aetik bir pratik olan kendilik kaygısı pratiği, ahlaki çileciliği ifade etmez; insan kendini geliştirme, kendisini tepeden tırnağa değiştirme ve belirli bir oluş tarzına ulaşma kaygısıyla kendi kendisi üzerinde çalışmasını ifade eder (Foucault, 2019f, s. 216).³ Kısacası Foucault açısından kendilik kaygısı etiği bir özgürlük pratiği olarak karşımıza çıkar. Bu noktada üçüncü bir soru daha sorabiliriz: Foucault'nun özgürlük ve kendilik kaygısı etiği ile insan hakları söylemi bir arada düşünülebilir mi? Bu soruya Foucault düşüncesine uygun şekilde verilebilecek olumlu bir yanıt, insan haklarının felsefi bir temellendirmesini yapmayı dışarıda bırakmayı gerektirir. Nitekim Foucault insan haklarının temelsizliğini savunur; onları tümenden reddetmeyerek bize kendilik etiğiyle uyumlu bir haklar savunusu için imkân sağlar. Düşünür kendilik etiği ile insan hakları arasında doğrudan bir ilişki kurmasa da, kendilik/benlik teknolojilerini anti-hümanist bir haklar anlayışına eklemeyebiliriz. B. Sokhi-Bulley'in de dikkat çektiği gibi, hakları günümüz toplumunda benliğin kendi üzerinde çalışmasını teşvik eden düzenleyici uygulamalardan biri olarak kabul edebilir ve bu yolla bireye direniş stratejilerinin yolunu açabileceğini iddia edebiliriz (Sokhi-Bulley, 2013, ss. 233-242). Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Foucault'nun özellikle *Cinselliğin Tarihi* kitabının "Hazların Kullanımı" cildinde yer verdiği kendilik etiğinden ve son dönem politik söylemlerinden hareketle onun bir özneleştirme hatasına düşmediğidir. Foucault her ne kadar yeni bir öznenen bahsetse de bu özne ne evrensel bir öze sahiptir ne de politika öncesi var olan mutlak bir kimliktir. Foucault insan haklarını da yeni bir toplumsal özne kategorisine yol açmayacak şekilde olumlamaya gayret eder. Normatif içeriğinden arındırılmış bir haklar söylemini sahiplenen düşünür, hakları stratejik, taktiksel ve performatif pratikler olarak ele alır.

Foucault her ne kadar hakların zorunlu değil olumsal bir karaktere sahip olduğunu savunsa da zaman zaman belirli hak tanımlamaları yapar. İltica hakkı, bir avukata sahip olma ve bu anlamda savunulma hakkı bu duruma örnek verilebilir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde avukatlık yaparken mesleğinden men edilen ve Fransa'dan sığınma hakkı talebinde bulunan Klaus Croissant'ın davasına dair görüşlerini ifade eden Foucault, bu davadan hareketle, ilticanın ve yargı önünde savunulmanın gerçek birer hak olduğunu dile getirir (Foucault, 2011d, ss. 158-163). Düşünür esasen bu hakları "yönetilenlerin hakları" kapsamında değerlendirir. Yasama önlemlerini, adli kararları ve hukukun kendisini çok da iyi niyetli görmeyen Foucault, buna rağmen özgürlüklerin ve himayelerin korunması gerektiğine dikkat çekerek bunların herkes için yararlı hâle getirilmesi gerektiğinin altını çizer. Yine Haziran 1981'de, Korsanlığa Karşı Uluslararası Komite'nin Cenevre'de kurulmasına yönelik gerçekleşen basın toplantısında "Hükümetlere Karşı, İnsan Hakları" isimli bir bildiri okumuş ve bu bildiride birtakım hakların varlığına dikkat çekmiştir (Foucault, 2019g, ss. 281-282). Düşünür bildirinin ilk maddesinde, bütün iktidar suiistimallerine karşı çıkmaya davet eden, hakları ve ödevleri olan bir uluslararası yurttaşlığın varlığını kabul ederek herkesin birer yönetilen olarak dayanışma içerisinde olduğunu savunur. İkinci maddede, hükümetlerin toplumun mutluluğundan sorumlu olduğunu; insanların ise yaşadıkları mutsuzluk karşısında seslerini yükseltip başkaldırmalarının meşru bir hak olduğunu dile getirir. Üçüncü maddede ise, yönetilenlerin basit anlamda konuşma ve öfkelenme hakkına değil, eyleme geçme ve müdahalede bulunma hakkına sahip olduğunu ifade eder. Foucault bunların yanı sıra Polonya Direniş Hareketi'ne yönelik gözlemlerinde ve İran Devrimi sonrası başbakan olan Mehdi Bazargan'a yazdığı açık mektupta yine hak ve özgürlük mücadelelerinin önemine dikkat çeker. Polonya direnişinden hareketle, bireylerin sadece temel haklar, özgürlükler ve demokrasi için mücadele etmediklerini, aynı zamanda bunu yine hak, özgürlük ve demokrasi

yoluyla icra ettiklerini dile getirir (Foucault, 1997a, s. 465). Foucault her ne kadar hükümetlere karşı –hukuk içerisinden yükselen- direniş hareketlerini olumlasa da, yeni bir insan hakları teorisi sunma bahanesiyle hegemonik bir düşüncenin yeniden gündeme getirilmesi ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtir (Foucault, 1997a, s. 472). Bazargan'a yazdığı mektupta ise, bir hükümetin kendi meşruiyetini temel hak ve özgürlükleri gözeterak elde edebileceğinin altını çizer (Foucault, 1997b, ss. 440-441). Foucault'nun bu düşünceleri onun insan haklarını tümenden reddetmediğini göstermesi açısından önemlidir. Düşünür her ne kadar insan haklarını sahiplenen bir pozisyonda yer alsa da ilk dönem eserlerinde karşımıza çıkan ve iktidar pratiklerinin yol açtığı özneleştirme teşebbüslerine dair endişelerini sürdürür. Bu nedenle ancak belirli bir normativiteye dayanmayan ve özneleştirmeye yol açmayan haklar anlayışını benimser. Golder'ın da dikkat çektiği üzere, Foucault düşüncesinde insan haklarının geleceği insanın belirlenmiş veya özelleşmiş bir yayılımına bağlı değildir (Golder, 2010, s. 373). Foucault hakların aşkın bir güç ya da otorite dolayımıyla insanlara bahşedilen hakikatler olarak kavrandığı felsefi sistemleri bu nedenle reddeder. Gerek haklar konusunda gerekse diğer politik tartışmalarda, hakikat söylemiyle donatılmış iktidar(lar)ın göz ardı edildiği bu felsefi sistemlerin eleştiri kültürünü zedeleyen bir boyut içerdiğini ve bu nedenle politika alanından herhangi bir şey talep etmemesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla belirli türden bir hakikat iddiasına dayanmayan ve kendi iç dinamiğini rastlantısal mücadele pratiklerinden alan bir politika anlayışının tesis edilmesi gerektiğini düşünür. *Cinselliğin Tarihi* kitabının ikinci cildi olan "Hazların Kullanımı"nda felsefe ile politika arasında kurulması gereken ilişkinin niteliğine dair şu ifadeleri kullanır:

Ama günümüzde felsefe –felsefi etkinlik demek istiyorum- düşüncenin kendi üzerine geliştirdiği eleştirel çalışma ve zaten bilineni meşrulaştırmak yerine, nasıl ve nereye kadar farklı düşünmenin olanaklı olduğunu bilmek için girişimde bulunmak değilse nedir ki? Felsefi söylemin dışarıdan başkalarına kendi yasasını dayatmayı, onlara kendi hakikatlerinin nerede olduğunu ve onu nasıl bulacaklarını söylemeyi istemesinde, ya da naif bir olumluluk biçiminde insanlara davalarını öğretmek cüretini göstermesinde hep neredeyse gülünç bir yan bulunur; ama yabancı olduğu bir bilgiyi kullanarak kendi düşüncesinde değiştirilebilecek olanı araştırmak da felsefenin hakkıdır (Foucault, 2007, ss. 125-126).

Foucault'nun eleştiriye yüklediği anlam, düşünür açısından nasıl bir insan hakları anlayışının kabul edilebilir nitelikte olduğunu açığa çıkarır. Düşünüre göre eleştiri, öznenin kendisine hakikati iktidar etkileri bakımından, iktidarı da hakikat söylemleri bakımından sorgulama hakkını vermesidir (Foucault, 2000, s. 39). Yine Foucault açısından eleştiri bir tutum ve bir tarz, bir ilişkisellik, bir yönetilmeme sanatı ve tâbiyetten kurtulma anlamına gelir (Foucault, 2000, ss. 34-39, 44). Haklar tartışmasını bu bağlamda düşündüğümüzde, Foucault'nun eleştirel bir insan hakları politığıne yöneldiğini söylemek mümkündür. Eleştirel tutum, bireye aşkın olan ve öznenin zaten ne olduğunu belirleyen haklar karşısında dikkatli olmayı salık verir. Ben Golder, Foucault'nun eleştiri kavramını düşünürün karşı-tutum kavramıyla ilişkilendirerek insan haklarını eleştirel karşı-tutum perspektifinden değerlendirir (Golder, 2015, ss. 31-60). Foucault düşüncesinde karşı-tutum (*contre-conduite*) kavramı, "başkalarını yönlendirmek için kullanılan usullere karşı mücadele etmek" anlamına gelir (Foucault, 2013, s. 179). Düşünüre göre karşı-tutum kavramını kullanarak herhangi birini aykırı olarak kutsallaştırmadan, bir kişinin iktidar alanında nasıl hareket ettiğinin bileşenleri incelenebilir (Foucault, 2013, s. 180). İktidar ilişkilerinin sürekli değişen stratejik bir ortam olduğu düşünüldüğünde, karşı-tutumların bu stratejik ortama dâhil edilebileceğini söylemek mümkündür. Golder, Foucaultcu haklar anlayışını taktik ile strateji arasında konumlandırırken, bireylerin eleştirel

karşı-tutumlarının haklar açısından nasıl genişletilebileceğini göstermek ister. Bunun için düşünürün polemik ile soru-cevap yöntemine dayalı diyalojik tartışma arasında yaptığı ayrıma başvurur. Foucault'ya göre polemik, polemikçinin en başından ayrıcalıklı şekilde donatıldığı bir etkinliktir. Soru-cevap oyununda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Soru soran kişi ikna olmamak, bir çelişki yakalamak, daha fazla bilgi talep etmek, yanlış akıl yürütmeleri göstermek gibi haklarını kullanır; soruyu cevaplayan kişi ise, kendi söyleminin mantığı çerçevesinde daha önce söylemiş olduklarıyla, diyaloğu kabullenmesi çerçevesinde de ötekinin yönelttiği sorularla sınırlıdır (Foucault, 2019h, ss. 271-272). Golder'a göre, kişi oyunu kendi lehine çevirebilir, kuralları oyun yapıcının öngöremediği şekilde uygulayabilir, hakları araç olarak kullanarak tamamen farklı bir oyun oynayabilir (Golder, 2015, ss. 116-117). Bu soru-cevap oyununu iktidar ilişkilerine benzetirsek, iktidar ilişkilerinin bireylere kendi iradelerini kullanabilecekleri ve bu doğrultuda eylemde bulunabilecekleri stratejik bir ortam sağladığını söyleyebiliriz. Hakların kullanımını da bu nedenle aşkın bir metafizik alanından kurtularak stratejik bir ortama eklenir. Philippe Chevallier'e göre "yeni, kesinlikle şeffaf bir hak kodlaması icat etmeye çalışmak yerine, bu stratejik ortamda hareket etmek her zaman mümkündür ve kanunda yazılı olan birçok hak, birey için ancak somut olarak kendini savunmaya çalıştığı ve varlığını bu çabaya dâhil ettiği ölçüde işlerlik kazanır (Chevallier, 2013, s. 177)." Foucault daha önce yer verdiğimiz örneklerde insan haklarının önemine dikkat çekerken esasen onları tarihin olağan akışını sekteye uğratan ve mutlak hakikat söylemlerini yıkan stratejiler olarak yorumlar. Bu nedenle insan hakları özgürlük pratiğiyle de yakından ilişkilidir. Foucault özgürlüğü soyut bir özne anlayışına ya da insan doğasına dayandırmadığı gibi onu mutlak bir hak olarak da yorumlamaz. Düşünür açısından özgürlük kendilik etiğiyle ilişkilidir ve iktidarın olduğu her yerde özgürlük imkânı da vardır. Tekelioğlu'nun da dikkat çektiği gibi, özgürlüğe riskler olarak ve toplumsal beklentiden biraz da olsa saparak ulaşılabilir (Tekelioğlu, 2011, s. 54). Ben Golder, Foucault'nun özgürlüğü etik-pratik bir mesele olarak ele alışından hareketle düşünürün aslında öznenin temel statüsüne ve evrensel niteliklerine başvurmayan bir performatif haklar anlayışına referansta bulunduğunu iddia eder (Golder, 2015, ss. 79-80). Herhangi bir sabiteye, özcü kimliklere ya da topluluğun mutlak ideallerine dayanmaması anlamında performatif hak anlayışı, özellikle doğuştan/doğal hak anlayışının karşısında yer alır. Foucault açısından stratejik-taktiksel ve performatif pratikler olan insan hakları, ancak sınırsız bir politik mücadelenin olumsal ve kendiliğinden ortaya çıkan araçları olabilir. Foucault böylesi bir hak(lar) anlayışını, iktidara karşı direnişe olanak tanıyan bir çerçevede ele alır:

Kazanılmış ya da talep edilen bütün özgürlük biçimleri, kullanılan bütün haklar, görünüşte en önemsiz şeylerle ilgili bile olsalar, "doğal haklar"dan hiç kuşkusuz daha dayanıklı ve daha yakın son bir dayanak noktasına sahiptir. Eğer toplumlar ayakta kalıyor ve yaşıyorsa, yani eğer iktidarlar "mutlak olarak mutlak" değillerse, bu, bütün kabullerin ve zorlayıcı önlemlerin ardında; tehdit, şiddet ve ikna yöntemlerinin ötesinde; hayatın artık kendini pazarlık malzemesi olarak öne sürmediği, iktidarların hiçbir şey yapamayıp insanların darağaçları ve makineli tüfekler karşısında ayaklandıkları o anın olabirliği sayesinde (Foucault, 2011e, s. 298).

Foucault'nun bu ifadeleri, insan haklarının bireye dışarıdan verili gerçeklikler değil, bir talep meselesi olarak kavrandığı etik-politik bir düşünme pratiğini ifade eder. Doğal hak anlayışına karşın Foucaultcu politika anlayışında haklar, tarihin herhangi bir anında ortaya çıkan ve toplumsal mücadele pratiklerine eklenen pratikler olarak karşımıza çıkar. Foucault hakların bir şekilde talepler ve mücadeleler sonucunda elde edildikten sonra, onların belirli kimliklerin ya da toplulukların birer sabitesine dönüşmemesi gerektiğini, eş deyişle sürekli bir

performativite içerisinde işlemesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla Foucault düşüncesinde topluluğun performatif mekanizması olarak işleyen haklar; topluluğa dayatılan normlar ve verili kimlikler karşısında sürekli bir tamamlanmamışlığı gerektirir. Ben Golder, Foucault'nun insan hakları politikasını değerlendirirken onun düşüncesinin üç temel figüre dayandığını dile getirir: Temelsiz ve sınırsız (*ungrounded and illimitable*) haklar, politikanın stratejik aracı etkisi olarak haklar ve topluluğun performatif mekanizması olarak haklar (Golder, 2011, ss. 1, 4). Daha önce Foucault'nun normativizm ve hümanizm eleştirilerine değinilerek düşünürün hakların normatif bir temeli olmadığı ve herhangi bir evrensel insan anlayışına dayandırılmayacağı iddialarına yer verilmişti. Foucault bu yaklaşım biçimine paralel olarak, hakların bir kez elde edildikten sonra mutlak hâle getirilmesi ya da belirli bir topluluğun sabitesine dönüşmesi karşısında dikkatli olmamız gerektiğini ifade eder. Hakları herhangi bir temele dayandırmayan düşünür, talep edilen hak ve özgürlüklerin ancak kapatılmayan bir politik mücadelede açığa çıkabileceğini savunur. Foucault'nun bu düşüncelerini günümüz demokrasi tartışmalarına dâhil ederek hak taleplerini demokratik mücadelenin önemli bileşenleri olarak yeniden ele alabiliriz. Karen Zivi, hak talep etme olgusunun performativite kavramı temelinde demokratik bir pratik olarak nasıl yorumlanabileceğine değinir. Bu doğrultudan hareketle performativiteyi, "haklardan hak taleplerine" giden bir bağlamda ele alır. Performtaivite teorisini dil felsefesi açısından tartışmaya açar ve konuşma ediminin toplumsal bir pratik olduğunu hatırlatarak hak taleplerinin demokratik bir karaktere sahip olduğunu ifade eder (Zivi, 2012, s. 8). Foucault her ne kadar bir demokrasi savunucusu olmasa da, onun sözel ilişki etiğine dair düşüncelerini de hem toplumsal mücadele pratiklerine hem de demokratik mücadelelere eklemleyebiliriz. Antik Çağ'a referansla kullandığı *parrhesia* kavramı temelinde bir "sözel ilişki etiği"ne işaret eden Foucault, bireyin hem kendisiyle hem de başkalarıyla kurduğu sözel ilişkinin önemine dikkat çeker. Bu kavram, "kendilik kaygısı etiği" açısından önemli bir konumdadır. Elbette sözel ilişki etiği, ötekiyle bir ilişkiyi gerektirse de, aslında kişinin kendi kendisiyle kurduğu ilişkide temellenir. Kişinin kendi yaşamını estetik bir yaratım gibi algılaması, kendisi ve başkaları için hakikati dile getirmesi, sözel ilişki etiğinin temel unsurlarıdır. Hakikat sorunsallaştırmasıyla ilgilenen Foucault'nun burada belirli türden bir hakikat söyleminin epistemolojik temellendirmesine yönelmediğinin altını çizmek gerekir. Düşünüre göre, farklı hakikat biçimleri söz konusu olsa da, bireyin kendi yaşamını tesis ederken kendisine dair hakikati dile getirmesi gerekir. Bu durumu her bir birey için düşündüğümüzde, hakikati söyleyen bireylerden oluşmuş bir topluluğun iktidar düzenekleri karşısında her zaman bir oyun bozucu konumunda olabileceği sonucuna ulaşırız. Bu nedenle karşılıklı hak taleplerine dayanan demokratik bir oluşum, Foucault'nun dikkat çektiği bu sözel ilişki etiğini içerecek biçimde genişletilebilir. Foucault'nun hakları performatif pratikler olarak ele aldığını gösteren örneklerden birisi, onun cinsel kimlik politikalarına yönelik bakış açıdır. Cinsel kimlik mücadelelerini önemseyen ve kişinin kendi cinsel kimliğini seçme hakkına sahip olduğunu özellikle vurgulayan Foucault'nun itiraz ettiği nokta, belirli bir kimliğin evrensel bir kural hâline gelmesi, eş deyişle performatif anlamını yitirmesidir. Düşünürün aşağıdaki ifaedeleri bu açıdan aydınlatıcıdır:

Fakat eğer kimlik cinsel varoluşun önemli sorunu haline gelirse, eğer insanlar "öz kimlik"lerini "açığa çıkarmak" gerektiğini ve bu kimliğin varoluşlarının yasası, kuralı, kodu haline gelmesi gerektiğini düşünüyorlarsa; eğer sürekli olarak sordukları soru, "bu şey benim kimliğime uygun mu?" sorusu ise, bu durumda geleneksel heteroseksüel erkekliğine çok yakın bir tür etiğe geri dönüş yapacaklardır. Eğer kendimizi kimlik sorununa göre konumlandırıcaksak, kendimizi biricikliğimizle konumlandırmalıyız. Fakat, kendimizle sürdürmemiz gereken ilişkiler kimlik

ilişkileri değildir; bunlar, daha ziyade, farklılaşma, yaratma, yenilik ilişkileri olmalıdır (Foucault, 2019e, s. 278).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Foucault'nun esas kaygısı, cinsel kimliğin hak mücadelelerini sonlandıracak biçimde bir varoluş yasasına dönüş(türül)mesidir. İnsanların kendilerini ve kendi zevklerini bulduğu cinsel kimliklerin asla dışlanmaması gerektiğinin altını çizse de, düşünürüne göre bu cinsel kimliği evrensel bir etik kural olarak kabul etmemek gerekir (Foucault, 2019e, s. 279). Foucault bu düşüncelerini kendilik kaygısı etiğiyle ilişkilendirir ki bu da bize hakları kendilik kaygısı etiği bağlamında ele alma olanağı sağlar. Foucault'ya göre homoseksüel hareket, cinselliğin ne olduğunu ortaya koyan bilimsel bir bilgiye değil, bir yaşama sanatına ihtiyaç duyar ve bu da yürütülen ilişkilerin kimlik ilişkileri değil, yeni dostluklar yaratacak bir tür haz ilişkisi olduğu anlamına gelir (Foucault, 2019e, s. 278). Meseleye "ilişkisel hak" kavramsallaştırması temelinde yaklaşan Ben Golder'a göre, Foucault'nun ilişkisel hak biçimiyle hedeflediği şey zaten var olan eşcinsel ilişki formlarını bir istikrara kavuşturmak değil, kimlik kategorilerinin disipline edici ve normalleştirici etkilerinden kaçınan olası ilişkiler için yeni bir alan açmaktır (Golder, 2015, ss. 107-108). Toparlayacak olursak, Foucault insan haklarını politika alanından tamamen dışlamaz. İnsan haklarının geleneksel felsefi yorumunu reddederek onları iktidar ilişkilerinin söz konusu olduğu stratejilere bağlar. Hakların araçsal açıdan olumlandığı bu düşünme biçiminde evrensel bir insan özüne ya da doğasına dayandırılmayan, herhangi bir kimliğin ya da topluluğun mutlak ve aşkın sabitesi olmayan, politikanın zorunlu değil olumsal eklentileri olarak işlev gören haklar anlayışı söz konusudur.

Sonuç

Foucault bir hukuk teorisyeni ya da hukuk felsefecisi olmadığı gibi, sistemli bir insan hakları düşüncesine de sahip değildir. Öte yandan genellikle hukuk ve insan haklarının en sıkı eleştirmenlerinden biri olarak değerlendirilir. Buna rağmen Foucault'nun ele aldığı sorunsallardan ve yürüttüğü analizlerden hareketle, onun insan haklarını tümünden yok saymadığını ve politik mücadele alanından tamamen dışlamadığını söylemek mümkündür. Özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren öne sürdüğü düşünceler, verdiği kimi dersler ve röportajlar bizi bu sonuca götürmektedir. Bu tarihten sonra insan haklarına olumsuz bir perspektiften yaklaştığı görülen düşünürün yine de insan haklarının felsefi bir temellendirmesine yönelmediği, hatta bundan özellikle kaçındığı söylenebilir. Bunun yerine hakları olumsal, stratejik-taktiksel ve performatif nitelikteki pratikler olarak ele alma eğilimi gösterir.

Benzer bir ilgiyi onun hukuk tartışmasında da görürüz. Foucault düşüncesinde bir iktidar dispozitifi olarak işleyen hukuk; bilgi ve hakikat söylemleriyle bütünleşerek çeşitli özneleştirmelere yol açmaktadır. Ancak Foucault haklar kadar hukuku da modern dönem için stratejik bir araç olarak görür. Hükümetlere hak ve özgürlükleri korumaları için çağrıda bulunan düşünür, hukuku bu açıdan bireylerin iktidar suiistimallerine karşı kullandıkları stratejik bir unsur olarak kabul etme eğilimindedir. Belirli bir hukuk sistemi içerisinden yükselen hak ve özgürlük talepleri, öznenin kendisini yeniden kurmasına olanak tanıyan stratejik araçlardır ve bu açıdan topluluğun performatif mekanizması olarak işlerler. Yine insan hakları, farklılıkları ve yeni bireysellikleri ortaya çıkaran toplumsal ilişkilere içkindirler ve bu nedenle tarihsel-toplumsal gerçeklikleri aşan mutlak ideallere dayandırılmazlar. Sonuç olarak, Foucault hakların –ve dolayısıyla hukukun- salt olumsuzlayıcı bir eleştirisiyle yetinmez, hakların ne tür gerekçelerle sahiplenilebileceğine dair olumsuzlayıcı bir eleştiriye

yönelir. Düşünürün entelektüel ilgisindeki bu değişiklik her ne kadar politik mücadele açısından önemli açılımlar sunsa da, insan haklarının yeni bir hukuk yaratımına yol açmaması gerektiği yönündeki iddiası ise tartışmaya açık kalır. Kazanılmış bir hakkın bir sabiteye, hak sahibinin de yeni bir özneye dönüşme riskine dikkat çeken düşünür, kimi hakların bir kez kazanıldıktan sonra birer hukuk ilkesine dönüşmesinin önemini gözden kaçırmaktadır. Geçmişte işçi sınıfının yürüttüğü direniş ve mücadelelere baktığımız zaman, çalışma saatlerinin işçiler lehine değiştiğini ve buna yönelik kimi hukuki düzenlemeler yapıldığını görürüz. Bu da bizi birtakım hakların hukuk amacı gütmemesinin ne denli önemli olduğunu gösterir. Benzer bir örnek de kadınların hak mücadeleleridir. Hukuk içerisinden yürütülen kadın hakları mücadelesi, belirli hukuki kazanımlar elde etmek ve bu kazanımları hukuki güvence altına almak adına yürütülür. Politik mücadeleler yoluyla ortaya çıkan yeni hak tanımları ya da hukuk ilkeleri, gelecekteki hak ihlallerinin önüne geçilmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Chevallier, P. (2013). Michel Foucault and the question of right. Ben Golder (Ed.), In *Re-reading Foucault: on law, power and rights* (s.171-187). New York: Routledge.
- Ewald, F. (1990). Norms, discipline, and the law. *Representations*, (30), 138-161.
- Foucault, M. (1997a). The moral and social experience of Poles can no longer be obliterated. J. D. Faubion (Ed.), In *Power* (s. 465-473). New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997b). Open letter to Mehdi Bazargan. J. D. Faubion (Ed.), In *Power* (s. 439-442). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2000). *Eleştiri nedir-kendilik kültürü*. Murat Erşen (Çev.). Güçlü Ateşoğlu (Haz.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. Hülya Uğur. Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011a). İki ders. Ferda Keskin (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 86-117). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault (2011b). Yönetimsellik. Osman Akınhay-Ferda Keskin (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 264-287). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011c). İnsan öldü mü?. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Felsefe sahnesi: seçme yazılar 5 içinde* (s. 31-37). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault (2011d). "Klaus Croissant İade Edilecek mi?". Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 158-163). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011e). Ayaklanmak faydasız mı?. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 297-302). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. Ferhat Taylan (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2018). *Toplumunu savunmak gerekir*. Şehsuvar Aktaş (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2019a). Göz kamaştırıcı hayvan: iktidar. Işık Ergüden-Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *İktidarın gözü: seçme yazılar 4* içinde (151-166). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). İktidarın halkaları. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 136-156). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019c). Hakikat kaygısı. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 82-95). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019d). Hakikat, iktidar ve kendilik. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 96-102). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019e). Michel Foucault, bir söyleşi: cinsiyet, iktidar ve kimlik siyaseti. Işık Ergüden-Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *İktidarın gözü: seçme yazılar 4* içinde (s. 274-287). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019f). Bir özgürlük pratiği olarak kendilik kaygısı etiği. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 215-240). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019g). Hükümetlere karşı, insan hakları. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 281-282). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019h). Polemik, siyaset ve sorunsallaştırmalar. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 271-280). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Golder, B. (2010). Foucault and the unfinished human of rights. *Law, Culture and the Humanities*, 6 (3), 354-374.
- Golder, B. (2011). Foucault's critical (yet ambivalent) affirmation: three figures of rights. *Social and Legal Studies*, 20 (3), 283-312.
- Golder, B. (2015). *Foucault and the politics of rights*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Golder, B., & Fitzpatrick, P. (2009). *Foucault's law*. New York: Routledge.
- Hunt, A. (2010). Foucault's expulsion of law: toward a retrieval. *Law & Social Inquiry*, 17 (1), 1-38.
- Koloş, U. (2015). *Foucault, iktidar ve hukuk: modern hukukun soybilimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Revel, J. (2012). *Foucault sözlüğü*. Veli Urhan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2005). *Ekonomi politik*. İsmet Birkan (Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sokhi-Bulley, B. (2013). Human rights as technologies of the self: creating the European governmentable subject of rights. Ben Golder (Ed.), In *Re-reading Foucault: on law, power and rights* (s. 229-247). New York: Routledge.

Tekelioğlu, O. (2011). Moderniteye sıkışan özgürlük: Foucault'nun "kendilik teknolojileri"ne bir bakış. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (9) 45-55.

Zivi, K. (2012). *Making rights claims: a practice of democratic citizenship*. New York: Oxford University Press.

Açıklamalar

¹ Foucault, yönetimsellikten özellikle üç şey anladığını ifade eder. İlk olarak, "temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü" anlar (Foucault, 2011b, s. 285). İkinci olarak, "Batı'nın tamamında, 'yönetim' olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümlerlik ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini" kasteder (Foucault, 2011b, s. 285). Foucault'ya göre bu iktidar tipi bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan da bir dizi bilmeyi getirmiştir (Foucault, 2011b, s.285). Foucault yönetimsellikten üçüncü olarak ise, "Ortaçağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş 'yönetimselleştiği' süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu" anlar (Foucault, 2011b, s. 285).

² Öldürme hakkında somutlaşan modern öncesi iktidar böylece modern iktidardan ayrılır. Foucault açısından modern dönemde öldürme hakkı yerini yaşama ve yaşatmaya bırakmıştır. Yaşamın ön plana çıktığı modern iktidarın hedefi artık bireylerin yaşamını denetlemek ve düzenlemektir.

³ Foucault *asetizm* kavramını ahlaki çilecilik anlamında kullanmadığını dile getirir. Bu kavramı Max Weber'den daha geniş bir anlamda, ancak genellikle aynı doğrultuda kullandığını ifade eder (Foucault, 2019f, s. 216). Burada altı çizilmesi gereken bir başka husus da Foucault'nun özgürlüğü kendilik pratiğine indirgemediğidir. Düşünür açısından kendilik kaygısı etiği, bir özgürlük pratiğidir ancak doğrudan özgürleşmenin/özgürleşme sürecinin kendisi değildir ve bu açıdan "özgürlük, etiğin ontolojik koşuludur. Ama etik, özgürlüğün aldığı düşünülmüş biçimdir (Foucault, 2019f, s. 216-220).